

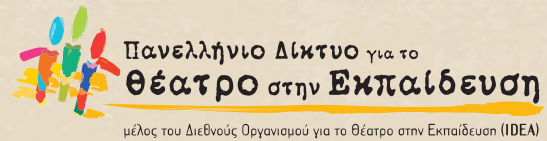

Κι αν ήσουν εσύ;

Θεατροπαιδαγωγικές δραστηριότητες
για την ευαισθητοποίηση
στα ανθρώπινα δικαιώματα
και σε θέματα προσφύγων

Επιμέλεια: Νάσια Χολέβα

ISBN: 978-960-9529-04-4

Εκδότης: Πανελλήνιο Δίκτυο για το Θέατρο στην Εκπαίδευση

Ο διάλογος είναι θεμελιώδης:
η τέχνη της εμπύχωσης ενός θεατρικού εργαστηρίου

Brendon Burns

Το άρθρο αυτό είναι προσβάσιμο μέσω της ιστοσελίδας: www.TheatroEdu.gr
Εκδότης: **Πανελλήνιο Δίκτυο για το Θέατρο στην Εκπαίδευση**
Για παραγγελίες σε έντυπη μορφή όλων των βιβλίων: info@theatroedu.gr

Διαβάστε το άρθρο παρακάτω

Το άρθρο αυτό μπορεί να χρησιμοποιηθεί για έρευνα, διδασκαλία και προσωπική μελέτη. Επιτρέπεται η αναδημοσίευση μετά από άδεια του εκδότη.

Ο διάλογος είναι θεμελιώδης: η τέχνη της εμπύχωσης ενός θεατρικού εργαστηρίου

Brendon Burns

Διευθυντής Τμήματος Εφαρμοσμένου Θεάτρου και Θεάτρου για τη Κοινότητα,
Liverpool Institute for Performing Arts (LIPA)

Συνέντευξη: **Νάσια Χολέβα**

Μετάφραση: **Σόνια Μολογούση**

Γεια σου, Brendon. Καταρχάς, θα ήθελα να σε ευχαριστήσω γι' αυτή μας τη συζήτηση. Ας ξεκινήσουμε επιστρέφοντας στην εκπαίδευση που πρόσφερες στους επιμορφωτές και εμπυχωτές του προγράμματος «Κι αν ήσουν εσύ;» τον Νοέμβριο του 2017 στην Αθήνα. Ως μέλος ενός προγράμματος που στόχο έχει την ευαισθητοποίηση στα ανθρώπινα δικαιώματα και σε θέματα προσφύγων, σε ζητήματα δηλαδή που αφορούν άμεσα την τρέχουσα πραγματικότητα στην Ελλάδα τα τελευταία χρόνια, βρήκα το θέμα της εισήγησής σου «Εμπύχωση Θεατρικού Εργαστηρίου για τη Δημοκρατία», πολύ επίκαιρο και σχετικό με τη δουλειά μας. Θα μπορούσες να μοιραστείς λίγα λόγια σχετικά με την ιδέα αυτής της προσέγγισης και ίσως τις βασικές ιδεολογίες πίσω από αυτή;

Λοιπόν, το λεγόμενο *Θέατρο για τη Δημοκρατία* έχει τις ρίζες του σε ένα εξαετές πρόγραμμα που διεξήγαγα την περίοδο 2004-2010 σε ολόκληρο το Ηνωμένο Βασίλειο, με στόχο την ενθάρρυνση της συμμετοχής πολιτών και δημοτικών εκπροσώπων ως συνδημιουργών μιας συνεχούς πολιτικής δράσης, με πραγματικά, χειροπιαστά αποτελέσματα για τον κόσμο. Είναι σημαντικό να τονίσουμε στο σημείο αυτό ότι πρόκειται για έναν τρόπο δουλειάς πολύ πρακτικό, που αναπτύχθηκε επιτόπου από επαγγελματίες του πεδίου (practitioners), με ελάχιστες θεωρητικές και βιβλιογραφικές αναφορές. Ωστόσο, υπήρξε ιδιαίτερα επιτυχημένο και η ζήτηση για εφαρμογές και συναντήσεις σύντομα ξεπέρασε αυτό που θα μπορούσε να προσφέρει η βασική ομάδα υλοποίησης. Ως αποτέλεσμα, έπρεπε να αναπτύξουμε μια μέθοδο κατάρτισης εμπυχωτών στον συγκεκριμένο τρόπο δουλειάς, και αυτό με τη σειρά του μας οδήγησε στο να κατονομάσουμε ρητά τις θεωρίες που υποστήριζαν την πρακτική μας και να προσδιορίσουμε με ακρίβεια τις τεχνικές εμπύχωσης που αξιοποιούσαμε στον συντονισμό των εργαστηρίων και των συζητήσεων.

Υπάρχουν πολλοί τρόποι να δούμε και να εξετάσουμε τη δουλειά που κάναμε, αλλά επί της ουσίας υπάρχουν δύο βασικά θεωρητικά σχήματα που αποτελούν τα θεμέλια, τη βάση. Η Κριτική Παιδαγωγική και ο Αγωνισμός. Εντός του πρώτου συναντάμε το έργο του Paulo Freire, και ειδικότερα το οντολογικό μοντέλο του, που αφορά τις ανθρώπινες καταστάσεις του νου, οι οποίες πλαισιώνουν τη διαδρομή από τον «μαγικό» στον

κριτικό στοχασμό. Ο «μαγικός» στοχασμός περιγράφει μια κατάσταση ύπαρξης κατά την οποία τα πάντα στη ζωή γίνονται αποδεκτά χωρίς αμφισβήτηση: υπάρχει αδικία και ανισότητα επειδή έτσι είναι τα πράγματα και τίποτα δεν μπορεί να γίνει για να αλλάξουν. Στο επόμενο επίπεδο, του αφελούς ή ημι-μεταβατικού στοχασμού, το άτομο αρχίζει να αναγνωρίζει τα αίτια της καταπίεσης που βιώνει, αλλά η ανάλυση είναι συχνά απλοϊκή, κατηγορώντας τον εαυτό του ή κάποιον άλλο συγκεκριμένο «ένοχο». Στην τελική φάση, αυτή του Κριτικού Στοχασμού, η επίγνωση/συνειδητοποίηση διευρύνεται, για να συμπεριλάβει πολύπλοκες αιτιώδεις ακολουθίες/σχέσεις, καθώς το άτομο αντιλαμβάνεται πλήρως τις πολιτικές, κοινωνικές, οικονομικές και ιστορικές αντιφάσεις που υπάρχουν και μέσω αυτής της αναγνώρισης αναλαμβάνει δράση για να τις αλλάξει. Η επιδίωξη αυτή του Κριτικού Στοχασμού είναι που χαρακτηρίζει την Κριτική Παιδαγωγική, μια εκπαιδευτική προσέγγιση η οποία κινείται πέρα από την παθητική κατανάλωση γνώσεων και απομνημόνευση σωστών απαντήσεων («τραπεζική αντίληψη της εκπαίδευσης»): αυτό που ο Freire ορίζει ως «προβληματίζουσα εκπαίδευση», όπου δάσκαλος και μαθητής εκπαιδεύουν ο ένας τον άλλον και εργάζονται μαζί διαλεγόμενοι (Freire, 1972). Τώρα το Θέατρο για τη Δημοκρατία δεν είναι μια ρητά εκπαιδευτική πρακτική, αλλά νομίζω ότι η διάκριση ανάμεσα στην «τραπεζική» και την «προβληματίζουσα» εκπαίδευση είναι εξαιρετικά χρήσιμη όταν χρησιμοποιούμε το συμμετοχικό θέατρο σε ένα πολιτικό πλαίσιο. Είμαι βέβαιος ότι όλοι έχουμε βιώσει το «πολιτικό» θέατρο που βασίζεται σε μια «τραπεζική» παιδαγωγική, μια δουλειά ή ένα έργο με ένα σαφές μήνυμα ή ηθικό δίδαγμα, που υποτίθεται ότι πρέπει να πάρουμε μαζί στο σπίτι φεύγοντας από το θέατρο. Αντ' αυτού, αυτό που προσπαθούμε να πετύχουμε είναι να συνεργαστούμε με τους συμμετέχοντες για να «προβληματίσουμε» την πραγματικότητα, να εντοπίσουμε τις αντιφάσεις της και να αναγνωρίσουμε τους πολύπλοκους δομικούς παράγοντες που επηρεάζουν τη ζωή μας, με σκοπό να κάνουμε αλλαγές προς το καλύτερο. Είναι ένα κοινό τόλμημα μεταξύ πολιτών, μερικοί από τους οποίους φέρνουν στο τραπέζι την εμπειρία τους ως κάτοικοι μιας περιοχής, άλλοι ως δημοτικοί εκπρόσωποι και ορισμένοι ως επαγγελματίες του θεάτρου.

Βέβαια, η αποφυγή ηθικών μηνυμάτων σημαίνει ότι θα υπάρξει αναπόφευκτα σύγκρουση. Η ίδια η φύση μιας πλουραλιστικής κοινωνίας προϋποθέτει ότι θα υπάρξουν ανταγωνιστικές ιδέες ως προς το ποιος είναι ο σωστός τρόπος να κάνουμε τα πράγματα. Μπαίνουμε στον πειρασμό να ισχυριστούμε ότι ενόψει της σύγκρουσης ο εμπυχωτής πρέπει να παραμείνει ουδέτερος, αλλά αυτό είναι αδύνατον, καθώς, όπως δηλώνει ο Freire: «Όταν κάποιος νίπτει τας χείρας του στη σύγκρουση μεταξύ ισχυρών και ανίσχυρων, σημαίνει ότι παίρνει το μέρος των ισχυρών και όχι ότι είναι ουδέτερος» (Paulo Freire, 1985).

Αν είναι έτσι τα πράγματα, και δεν υπάρχει ουδέτερη θέση, τότε με ποιον συντασσόμαστε ως εμπυχωτές;

Καλή ερώτηση, αλλά δεν είναι τόσο με «ποιον» όσο με «τι»! Ο εμπυχωτής στέκεται στο πλευρό του διαλόγου και κατά συνέπεια πρέπει να καταβάλει κάθε δυνατή προσπάθεια

όχι μόνο για να τον διατηρήσει, αλλά και για να εξασφαλίσει καταρχάς ότι επικρατούν οι κατάλληλες συνθήκες για τη δημιουργία του. Στο σημείο αυτό είναι που συναντάμε και το δεύτερο θεωρητικό σχήμα πάνω στο οποίο βασίζεται η δουλειά μας και είναι η αντίληψη της Chantal Mouffe για τον Αγωνισμό (2005). Η Mouffe αναγνωρίζει ότι η «σύγκρουση και ο διχασμός είναι εγγενείς έννοιες της πολιτικής», αλλά θεωρεί ότι μπορεί να γίνει διάκριση μεταξύ του ανταγωνισμού, της σύγκρουσης δηλαδή μεταξύ εχθρών, των οποίων απώτερος στόχος είναι η ολοκληρωτική καταστροφή του άλλου, και του αγωνισμού, του αγώνα δηλαδή μεταξύ αντιπάλων, οι οποίοι αναγνωρίζουν ότι οποιαδήποτε νίκη είναι αναγκαστικά προσωρινή. Η διάκριση αυτή είναι εξαιρετικά σημαντική. Πολλοί άνθρωποι αποφεύγουν την πολιτική συζήτηση εξαιτίας του ανταγωνισμού, καθώς φοβούνται ότι οποιαδήποτε μικρή διαφωνία είναι σημάδι προσωπικής εχθρότητας. Μια αγωνιστική προσέγγιση αποφεύγει το παραπάνω εμπόδιο εστιάζοντας τη διαφωνία όχι στο άτομο αλλά στο ζήτημα ή στην ιδέα, αναγνωρίζοντας ότι σε τέτοια θέματα δεν υπάρχει μια τετελεσμένη αλήθεια ή σωστή απάντηση. Αυτό μπορεί να αποδειχθεί αρκετά απελευθερωτικό για τους συμμετέχοντες, αν και η δυναμική αυτού του τύπου δεν είναι πάντα εύκολο να επιτευχθεί σε μια ομάδα.

Όταν λοιπόν εμψυχώνουμε ένα τόσο δυναμικό εργαστήριο θεάτρου/δράματος, ποια είναι τα πρώτα βήματα που πρέπει να ακολουθήσουμε για να οικοδομήσουμε μια αντίστοιχη κουλτούρα μέσα στην ομάδα;

Νομίζω ότι το πρώτο βήμα είναι να καθιερωθεί το εργαστήριο στη συνείδηση των συμμετεχόντων ως ένας χώρος στον οποίο αισθάνονται άνετα να έρθουν σε μια παιγνιώδη/εύθυμη φιλονικία μεταξύ τους. Η χρήση παιχνιδιών και ασκήσεων που προωθούν τον ανταγωνισμό με εύθυμη διάθεση μπορεί να αποδειχθεί πολύ χρήσιμη στο να τεθούν τα θεμέλια για έναν πιο σοβαρό διάλογο ή δημόσια συζήτηση. Είναι σημαντικό να χρησιμοποιούμε μια ποικιλία ασκήσεων, που καλύπτουν ιδανικά ένα μεγάλο φάσμα δεξιοτήτων, ώστε να αποτρέψουμε την τυχόν κυριαρχία ενός από τους συμμετέχοντες. Επομένως, θα πρέπει να υπάρχει μια ισορροπία σωματικών και πνευματικών προκλήσεων και ασκήσεων, κατάλληλων για την ομάδα που συμμετέχει. Μέχρι το τέλος του ζεστάματος, θα πρέπει να νιώθουν άνετα «να παίζουν» στον χώρο, κάποιες φορές να κερδίζοντας, κάποιες φορές χάνοντας, αλλά πάντα απολαμβάνοντας τον «αγώνα» των παιχνιδιών.

Καθώς το εργαστήριο προχωράει από το ζεσταμα σε πιο ουσιαστικές ασκήσεις, μέσω των οποίων εξετάζουμε τα υπό διερεύνηση ζητήματα, πρέπει να φροντίσουμε να αποφεύγουμε δραστηριότητες που σκόπιμα (ή όχι) πλαισιώσουν την εμπειρία με ανταγωνιστικό τρόπο. Η δημιουργία ενός αυτοσχεδίασμού που επιτρέπει στο ένα μισό της ομάδας να δαιμονοποιήσει το άλλο μισό ή η αξιοποίηση ενός πρόσφατου τραυματικού γεγονότος που διχάζει ως ερέθισμα μπορεί να λειτουργεί λυτρωτικά, με όρους κάθαρσης, αλλά αναπόφευκτα θα οδηγήσει σε ανταγωνιστικό λόγο ή στο να αποστασιοποιηθούν (σωματικά ή αλλιώς) ορισμένοι συμμετέχοντες από τη διαδικασία. Αυτό δεν σημαίνει ότι τα έντονα, επώδυνα γεγονότα πρέπει να ραφινάρονται, το αντίθετο θα λέγαμε, αλλά πιθανότατα δεν αποτελούν το πιο κατάλληλο σημείο για να ξεκινήσει η διαδικασία.

Είναι επίσης σημαντικό ο εμπυχωτής να διαμορφώσει το κατάλληλο προσωπικό του σπιλ παρουσίας στον χώρο. 'Ακουσα κάποτε μια συμβουλή για επίδοξους stand-up κωμικούς που πήγαινε κάπως έτσι: «Πρέπει να ενδιαφέρεσαι πραγματικά [για το κοινό], να είσαι χαρούμενος που περνάς χρόνο μαζί τους – αν δεν είσαι, θα το καταλάβουν» και η εμπειρία μου στην εμπύχωση εργαστηρίων θεάτρου/δράματος επιβεβαιώνει ότι το παραπάνω ισχύει και στο πεδίο μας. Το πραγματικό ενδιαφέρον για το έργο που παράγεται και τις απόψεις που εκφράζονται από τους συμμετέχοντες είναι ζωτικής σημασίας – αν αισθάνονται ότι περνάμε απλώς από τη μια δραστηριότητα στην άλλη, ότι η συμμετοχή μας είναι ενδεικτική, τότε η προσπάθειά μας να τους εμπλέξουμε ουσιαστικά στη διαδικασία θα είναι ένας αγώνας δρόμου, και μάλιστα ανηφορικός. Ομοίως, το ενδιαφέρον μας για την ομάδα θα πρέπει να εξισορροπείται με μια αμερόληπτη τοποθέτηση σε σχέση με το αποτέλεσμα. Τώρα με τη λέξη αμερόληπτη δεν εννοώ αδιάφορη, κάτι που φυσικά θα ερχόταν σε αντίθεση με το προηγούμενο επιχειρήμά μου. 'Όχι, αναφέρομαι στο γεγονός ότι ο εμπυχωτής οφείλει να μην επηρεάζεται από προσωπικά πλεονεκτήματα και υλικά κίνητρα όσον αφορά το αποτέλεσμα του εργαστηρίου. Για παράδειγμα, δεν χρειάζεται να συμφωνήσουν όλοι ή να ακολουθήσουν όλοι μια συγκεκριμένη τακτική. 'Ένα εργαστήριο έχει πετύχει εάν και μόνο εάν έχουμε τηρήσει τη δέσμευσή μας για διάλογο. Τέλος, ο εμπυχωτής θα πρέπει να προσπαθεί να «κατακτήσει» τον χώρο, που σημαίνει ότι ασκεί με αυτοπεποίθηση έλεγχο των διαδικασιών. Το αντίθετο, δηλαδή το να «υπερασπίζεται» τον χώρο ή να αναπηδάει τρομαγμένος σε οποιαδήποτε παραβίαση κανόνα ή διαφωνία, από φόβο μήπως χάσει τον έλεγχο, θα πρέπει να αποφεύγεται για προφανείς λόγους.

Αναφέρθηκε στην ανάγκη να «εμπλέξουμε ουσιαστικά» τους συμμετέχοντες στην ομαδική δουλειά. Πώς μπορούμε λοιπόν ως εμπυχωτές να κατευθύνουμε την προσέγγισή μας προς μια διαδικασία που παρακινεί και ενεργοποιεί τους συμμετέχοντες με μεγαλύτερη επιτυχία;

'Ισως το καλύτερο σημείο για να ξεκινήσουμε θα ήταν να σκεφτούμε πώς θα ήταν η διαδικασία αν δεν υπήρχε ουσιαστική δέσμευση και εμπλοκή. Θα βλέπαμε τον εμπυχωτή και τους συμμετέχοντες να δημιουργούν την ψευδαίσθηση της δέσμευσης, αλλά χωρίς ουσιαστικό διάλογο. Οι συμμετέχοντες θα συνεισφέρουν, εννοείται, στη συζήτηση, αλλά με μοναδικό στόχο να ευχαριστήσουν ή να βοηθήσουν τον εμπυχωτή. Οι ήδη καθορισμένοι ρόλοι μέσα στην ομάδα θα επικρατήσουν και θα αναπαραχθούν: Ορισμένοι στην τάξη είναι ομιλητές, άλλοι δεν είναι, πολλά μπορεί να ειπωθούν, αλλά μόνο λίγοι θα ακουστούν και τελικά τίποτα δεν θα συμβεί. Η αυθεντική δέσμευση, από την άλλη πλευρά, συμβαίνει όταν οι συμμετέχοντες και ο εμπυχωτής έχουν κοινές προθέσεις στο πλαίσιο της διερεύνησης στην οποία εμπλέκονται: θεωρούν αμφότεροι ότι υπάρχει πράγματι κάτι που πρέπει να ανακαλυφθεί. Οι συμμετέχοντες απαντούν επειδή αισθάνονται ότι η συμβολή τους εκτιμάται και θεωρείται πολύτιμη.

Το σημαντικότερο όλων όμως είναι ότι υπάρχουν λίγα εμπόδια στη συμμετοχή. Συχνά χρησιμοποιώ μια αναλογία όπου παρομοιάζω την εμπλοκή/συμμετοχή με ένα ρυάκι

που κυλάει από έναν λόφο. Εάν τοποθετήσουμε έναν μεγάλο βράχο μέσα στο ρυάκι, το νερό δεν θα περάσει από πάνω του, απλώς θα ακολουθήσει την ευκολότερη πορεία. Αυτό ισχύει κυρίως όταν η κλίση αλλάζει κατεύθυνση. Το νερό προφανώς δεν μπορεί να κυλήσει προς τα πάνω, οπότε απλώς θα λιμνάσει στο κάτω μέρος. Ομοίως, η εμπλοκή/συμμετοχή σε ένα εργαστήριο ή σε μια συζήτηση θα πρέπει να έχει την αίσθηση του νερού που κυλάει αβίαστα σε μια πλαγιά, και είναι ευθύνη του εμπυχωτή να διασφαλίσει ότι δεν υπάρχουν σημαντικά εμπόδια στη ροή αυτή. Εάν ο εμπυχωτής δεν καταστήσει τη συμμετοχή όλων ως την ευκολότερη διαδρομή, τότε δεν θα πρέπει να εκπλαγεί όταν η προσοχή των συμμετεχόντων στρέφεται αλλού.

Το παραπάνω ισχύει ιδιαίτερα στις συζητήσεις. Η ανατροφοδότηση σε σχέση με το παραγόμενο αποτέλεσμα (π.χ. έναν αυτοσχεδιασμό) ή η λεκτική αντίδραση σε κάποιο ερέθισμα αποτελεί βασικό μέρος της θεατρικής/δραματικής πρακτικής, αλλά συχνά τη θεωρούμε δεδομένη. Ξεκινώντας μια συζήτηση με μια ανοιχτή ερώτηση, όπως «Ποιος θέλει να πει κάτι γι' αυτό που μόλις είδαμε;» φαίνεται να είναι μια καλή ιδέα, αλλά η «ανοιχτότητα» της ερώτησης είναι ακριβώς αυτό που τελικά εμποδίζει τη συμμετοχή. Με βάση το ευρύ φάσμα των ενδεχόμενων απαντήσεων, οι συμμετέχοντες μπορεί να είναι διστακτικοί να συνεισφέρουν στη συζήτηση, γιατί φοβούνται ότι μπορεί να μην έχουν καταλάβει την ερώτηση. Μπορεί επίσης να φοβούνται ότι η απάντησή τους θα χαρακτηριστεί χαζή ή αφελής, ότι οι ίδιοι μπορεί να δώσουν την εντύπωση ότι είναι ανταγωνιστικοί, ότι μπορεί να προκαλέσουν ανταγωνιστικά σχόλια και, τελικά, θα θεωρήσουν ότι είναι ασφαλέστερο να παραμείνουν σιωπηλοί και να αφήσουν τους συνηθισμένους «ομιλητές» να κάνουν αυτό που ξέρουν να κάνουν. Ο εμπυχωτής, που αισθάνεται τώρα ότι προσπαθεί να σπρώξει το νερό σε ανηφόρα, πιθανόν να θεωρήσει ότι πρόκειται για έλλειψη ενδιαφέροντος, αλλά πιθανότατα δεν είναι έτσι. Απλώς, τελικά έκανε πιο δύσκολο το να συμμετάσχει κανείς από το να μη συμμετάσχει.

Οπότε πώς θα μπορούσαμε να αποφύγουμε το παραπάνω όσον αφορά τη δομή μιας συζήτησης;

Το κλειδί βρίσκεται στο πρώτο ερώτημα που τίθεται. Σε γενικές γραμμές, και ενδεχομένως σε αντίθεση με το ένστικτό μας, το πρώτο ερώτημα πρέπει να είναι κλειστό, δηλαδή να απαιτεί μια μονολεκτική απάντηση ή το να ψηφίσουμε. Για παράδειγμα:

«Με αφορμή αυτό που μόλις είδαμε, σηκώστε τα χέρια αν πιστεύετε ότι η Μαρία έχει πάρει τη σωστή απόφαση».

«Ποια λέξη μπορεί να περιγράψει πώς αισθάνεται ο 'Αλεξ τώρα; Θα μιλήσουμε με τη σειρά στον κύκλο. Αν δεν ξέρετε τι μπορεί να αισθάνεται, μπορείτε να μην πείτε τίποτα. Εάν συμφωνείτε με αυτό που έχει ήδη πει κάποιος άλλος, μπορείτε επίσης να πείτε το ίδιο».

«Αυτός λοιπόν είναι ο μοναδικός τρόπος με τον οποίο θα μπορούσε να τελειώσει αυτή η σκηνή. Σηκώστε τα χέρια όσοι πιστεύετε ναι... Σηκώστε τα χέρια όσοι πιστεύετε όχι».

Αυτά δεν είναι απαραίτητα απλά ερωτήματα, αλλά απαιτούν μια απλή απάντηση. Ο διαχωρισμός του υπό διερεύνηση θέματος σε δύο διακριτά μέρη σημαίνει ότι όλοι, είτε σηκώσουν χέρι είτε όχι, έχουν ανταποκριθεί. Επίσης, δεν υπάρχει καμία λανθασμένη απάντηση. Συγκρίνετε το παραπάνω με μια ερώτηση που απαιτεί μια πολύπλοκη απάντηση, όπως η ακόλουθη:

«Ποιος μπορεί να μας πει τι σκέφτεται σχετικά με την απόφαση της Μαρίας;»

Όποιος απαντήσει θα πρέπει να αιτιολογήσει άμεσα την άποψή του, μια άποψη που μπορεί να είναι κοινή για ολόκληρη την ομάδα, αλλά μπορεί εξίσου να είναι αποτέλεσμα παρεξήγησης ή να αντιπροσωπεύει μια ακραία θέση. Εάν τα μέλη της ομάδας δεν νιώθουν πολύ άνετα τόσο μεταξύ τους όσο και με το υπό διερεύνηση υλικό, είναι πολύ εύκολο να καταλάβουμε πώς το επίπεδο της πιθανής έκθεσης μπορεί να μειώσει τις πιθανότητες συμμετοχής.

| Άρα ξεκινάμε πάντα με μια κλειστού τύπου ερώτηση;

Δεν υπάρχουν αυστηροί και απόλυτοι κανόνες. Όλα εξαρτώνται από το πλαίσιο, αλλά νομίζω ότι οι εξαιρέσεις τείνουν να επιβεβαιώσουν τον κανόνα. Σε γενικές γραμμές, μια κλειστού τύπου ερώτηση είναι μια πολύ πιο ασφαλής αφετηρία. Επίσης, μια κλειστού τύπου ερώτηση δίνει στον εμπυχωτή μια εικόνα για το πού βρίσκεται η ομάδα σχετικά με το ζήτημα: δίστανται ή συγκλίνουν οι απόψεις των μελών της; Έτσι αποκτούμε μια εικόνα των θεμάτων που θα μπορούσαν να προκαλέσουν έναν ευρύτερο διάλογο και εντοπίζουμε πιθανούς προβληματισμούς σε σχέση με αυτά.

| Και μετά την πρώτη αυτή ερώτηση πώς συνεχίζουμε;

Στη συνέχεια, προσπαθούμε να διατηρήσουμε τον διάλογο ζωντανό με έναν τρόπο που επιτρέπει τη διερεύνηση των θεμάτων από πολλές οπτικές γωνίες, με σκοπό μια πιθανή συμφωνία ή, πιο ρεαλιστικά, μια τεκμηριωμένη αναγνώριση της διαφωνίας. Υπάρχουν τρεις διαφορετικοί τρόποι συζήτησης που μπορούν να αποδειχτούν πολύ χρήσιμοι στην προσπάθειά μας αυτή:

Συλλογή: Ο εμπυχωτής κάνει μια κλειστού τύπου ερώτηση και οι συμμετέχοντες απαντούν σύντομα με δύο τρεις λέξεις ή με ψηφοφορία.

Επιλογή: Ο εμπυχωτής κάνει μια κλειστού τύπου ερώτηση και οι συμμετέχοντες απαντούν ένας ένας με τη σειρά. Ο εμπυχωτής επιλέγει «τυχαία» έναν συμμετέχοντα και του θέτει επιπλέον/περαιτέρω ερωτήσεις, ανοιχτού ή κλειστού τύπου.

Σύνδεση: Ο εμπυχωτής θέτει ερωτήσεις (είτε συλλέγοντας είτε επιλέγοντας) και αναζητά ευκαιρίες σύνδεσης δύο ή περισσότερων συμμετεχόντων στη σχετική με το θέμα συζήτηση. Ταυτόχρονα, συνεχίζει να αναζητά ευκαιρίες, ώστε να ανοίξει το θέμα και στην υπόλοιπη ομάδα (θέτοντας ένα νέο ερώτημα και συλλέγοντας τις απαντήσεις).

Φυσικά, μια πραγματικά δυναμική συζήτηση επιτυγχάνεται κυρίως μέσω της Σύν-

δεσης, αλλά το να επιτύχουμε κάτι τέτοιο από την αρχή είναι κάτι πραγματικά πολύ δύσκολο. Η Συλλογή έχει τα πλεονεκτήματα του κλειστού εναρκτήριου ερωτήματος που μόλις αναφέραμε. Δεν είναι ακριβώς διάλογος, αλλά διευκολύνει τη συμμετοχή όλων, συμπεριλαμβάνει τους πάντες και δίνει χρήσιμες πληροφορίες στον εμπυχωτή. Η Επιλογή επιτρέπει μεγαλύτερη εμπάθυνση επί του θέματος, αλλά πρέπει να χρησιμοποιείται σε συνδυασμό με τη Συλλογή, που βοηθάει στο να αποφευχθεί η μονοπώληση της συζήτησης από μερικούς συμμετέχοντες και απαλλάσσει τον εμπυχωτή από την υποχρέωση να ακούσει κάθε προσωπική τοποθέτηση σχετική με το θέμα. Αναζητώντας ευκαιρίες για Σύνδεση, ο εμπυχωτής μπορεί να διακόψει έναν ομιλητή/συμμετέχοντα με έναν θετικό τρόπο, για να αναφερθεί σε κάποια προηγούμενη απάντηση ή για να ανοίξει το ζήτημα σε ολόκληρη την ομάδα. Έτσι ο εμπυχωτής ενεργεί ως μαέστρος, που κινείται μεταξύ των τριών διαφορετικών τρόπων συζήτησης, ώστε να ενισχύεται η ροή του διαλόγου μεταξύ των μεμονωμένων απαντήσεων και της ομαδικής συζήτησης και συνεισφοράς.

Συνεπώς, ο εμπυχωτής, ως μαέστρος της διαδικασίας, είναι και αυτός που δίνει τον ρυθμό της συζήτησης;

Ακριβώς. Είναι σημαντικό ο εμπυχωτής να παραμείνει στο επίκεντρο της συζήτησης και όλες οι απόπειρες επικοινωνίας θα πρέπει να περνούν μέσα από αυτόν. Μπορεί για άλλη μια φορά κάτι τέτοιο να είναι κόντρα στη διαίσθησή μας, αλλά πρέπει να αποφεύγουμε να έχουμε συμμετέχοντες που μιλάνε απευθείας ο ένας στον άλλον. Στην καλύτερη περίπτωση, η απευθείας συζήτηση μεταξύ δύο ατόμων αποκλείει

τη συμμετοχή των υπολοίπων και στη χειρότερη περίπτωση μπορεί να οδηγήσει σε μια κατάσταση όπου η εστίαση της συζήτησης μετακινείται από γενικές ιδέες σε ατομικές αντιλήψεις «σωστού-λάθους», με όλους τους επακόλουθους κινδύνους του ανταγωνισμού που αυτό συνεπάγεται. Οι απαντήσεις του εμπυχωτή είναι επίσης σημαντικές για τη μεγιστοποίηση της συμπερίληψης και τη διευκόλυνση της συμμετοχής. Για να βοηθήσω σε αυτό, προτείνω τη χρήση ενός μοτίβου που ονομάζω ΕΕΕ, δηλαδή Επικύρωση, Επανάληψη, Επαναδιατύπωση:¹

Επικύρωση: Αναφέρεται στον τρόπο με τον οποίο ο εμπυχωτής αναγνωρίζει τη συμβολή ενός συμμετέχοντα. Αυτό θα μπορούσε να είναι ένα απλό «ευχαριστώ» ή ακόμη και μια χειρονομία. Το σημαντικό είναι να δείξουμε στον συμμετέχοντα και στην ομάδα ότι η κάθε συμβολή «μετράει», είναι «έγκυρη». Πρέπει να μεριμνήσουμε ώστε να μη χρησιμοποιούμε μηχανικούς τρόπους επικύρωσης («τέλεια», «ωραία» κτλ.), που μπορεί να μην αντικατοπτρίζουν τον τόνο της απάντησης ή του επιχειρήματος (Π.χ. Συμμετέχων: «Και

1 VRR: Validate, Repeat, Reframing (Σ.τ.Μ.).

τότε όλοι θα λιμοκτονήσουν». Εμψυχωτής: «Ωραία».) Επιπλέον, τέτοια μοτίβα μπορεί να υποδηλώνουν ότι ο εμψυχωτής συμφωνεί προσωπικά με τη δήλωση που μόλις ακούστηκε, με αποτέλεσμα να αποκλείσουμε απαντήσεις από εκείνους τους συμμετέχοντες που έχουν διαφορετική άποψη.

Επανάληψη: Σε τέτοιες μορφές συζήτησης, ο εμψυχωτής βρίσκεται συνήθως απέναντι από όλους τους συμμετέχοντες και είναι συνεπώς σε θέση να ακούσει κάθε απάντηση και τοποθέτηση. Οι συμμετέχοντες, που μπορεί να μη βλέπουν ο ένας τον άλλον, δεν έχουν το ίδιο πλεονέκτημα. Επιπλέον, μπορεί να μην αισθάνονται άνετα να μιλήσουν δυνατά. Είναι λοιπόν απολύτως λογικό ο εμψυχωτής, όπου χρειάζεται, να επαναλάβει αυτό που μόλις ακούστηκε τόσο για να επικυρώσει τη συνεισφορά του εκάστοτε συμμετέχοντα όσο και για να εξασφαλίσει ότι όλοι έχουν ακούσει. Είναι σημαντικό να θυμόμαστε ότι, σε γενικές γραμμές, η επανάληψη είναι προς όφελος της υπόλοιπης ομάδας και θα πρέπει να απευθύνεται σε όλους. Είναι εύκολο να πέσουμε στην παγίδα της απεύθυνσης στο πρόσωπο που μόλις μίλησε και προφανώς γνωρίζει τι είπε (εκτός φυσικά από τις φορές που συνειδητά επαναλαμβάνουμε κοιτώντας τον, επειδή ελέγχουμε ή δεν είμαστε σίγουροι ότι έχουμε ακούσει σωστά).

Επαναδιατύπωση: Η δήλωση ενός συμμετέχοντα μπορεί να είναι πολύ μεγάλη για να επαναληφθεί, οπότε ο εμψυχωτής μπορεί να την παραφράσει ή να την επαναδιατυπώσει, δημιουργώντας έτσι μια απλούστερη εκδοχή για την υπόλοιπη ομάδα, ώστε να μπορεί να ανταποκριθεί. Ο εμψυχωτής μπορεί επίσης να επιλέξει να το κάνει για να «αναβαθμίσει» ή να θέσει εντός πλαισίου μια αρκετά σύντομη ή μια ελαφρώς εκτός θέματος απάντηση. Και πάλι πρέπει να είμαστε προσεκτικοί, ώστε αυτό να γίνει για να αποσαφηνίσουμε κάτι χωρίς να το αλλάξουμε εντελώς και πάντα αξίζει να τσεκάρουμε με τον συμμετέχοντα ότι συνοψίσαμε σωστά.

Για να είμαι σαφής, δεν προτείνω την Επικύρωση και την Επανάληψη και την Επαναδιατύπωση για κάθε περίπτωση. Είναι σημαντικό να επικυρώνουμε πάντα τη συμβολή των συμμετεχόντων με κάποιο τρόπο, αλλά σε μια μικρή ομάδα αυτό θα μπορούσε να είναι μια χειρονομία ή ένα νεύμα του κεφαλιού και να θυμάστε ότι η επανάληψη ή η επαναδιατύπωση είναι δύο μορφές επικύρωσης από μόνες τους. Κάποιοι βρίσκουν αυτή την προσέγγιση δύσκολη, ίσως κάπως τεχνητή, και αισθάνονται ότι πάει ενάντια στην ενστικτώδη επιθυμία τους να αφήσουν απλώς τους συμμετέχοντες να μιλήσουν. Το κατανώ πλήρως αυτό, όμως από την εμπειρία μου η προσέγγιση «Απλώς αφήστε τους να μιλήσουν» τείνει να οδηγήσει σε μια διαδοχή όπου κάποιοι βγάζουν λόγο, αλλά με πολύ λίγο διάλογο. Σίγουρα μοιράζομαι όποιες ανησυχίες σχετικά με την «τεχνητή» διάσταση της Επικύρωσης, αλλά νομίζω ότι υπάρχει πραγματικό πρόβλημα μόνο όταν οι προθέσεις του εμψυχωτή είναι εξίσου τεχνητές, όταν δηλαδή χρησιμοποιεί την τεχνική σαν αυτοσκοπό, χωρίς καμία δέσμευση προς τους συμμετέχοντες ή χωρίς κανένα ενδιαφέρον για τον διάλογο που θα ακολουθήσει.

Ανέφερες νωρίτερα ότι κάποιοι συμμετέχοντες εξαιτίας του φόβου ότι μπορεί να θεωρηθούν ανταγωνιστικοί ή ότι εκτίθενται σε μια ανταγωνιστική αντίδραση είναι πιθανόν να αποφασίσουν να αποστασιοποιηθούν ή να αποσυρθούν από τη διαδικασία.

2 Burns, B. (2018). «Η δυναμική της διαφωνίας: συντονίζοντας μια συζήτηση στην εποχή του λαϊκισμού». *Εκπαίδευση & Θέατρο*, 19, 124-131

σία, κάτι που, όπως χαρακτηριστικά ανέφερες στο εργαστήριο, μπορεί να μας δώσει την αίσθηση της απόλυτης σιωπής, όπως οι μπάλες από ξερά χόρτα που κυλάνε στους δρόμους σε ταινίες γουέστερν. Αλλά τι συμβαίνει με το αντίθετο, όταν δηλαδή οι συμμετέχοντες, είτε εσκεμμένα είτε ακούσια, κάνουν ανταγωνιστικά ή εμπρηστικά σχόλια; Έχεις γράψει ένα άρθρο για το περιοδικό μας «Εκπαίδευση & Θέατρο»² όπου αναφέρεις ορισμένες τεχνικές για το πώς μπορούμε να αντιμετωπίσουμε μια αντίστοιχη περίπτωση, αλλά αναρωτιέμαι αν θα μπορούσες να συνοψίσεις την προσέγγισή σου εδώ.

Το βασικό είναι να θυμόμαστε ότι η συζήτηση διεξάγεται πάντα σε ένα συγκεκριμένο πλαίσιο – ένα θεατρικό εργαστήριο. Το κίνητρο για τη συζήτηση είναι το υλικό που παράχθηκε (π.χ. ένας αυτοσχεδιασμός) ή το υλικό που έφερε στην ομάδα ο εμπυχωτής. Και στις δύο περιπτώσεις, είναι ευθύνη του εμπυχωτή να ελαχιστοποιήσει την πιθανότητα μιας ανταγωνιστικής αντίδρασης, επιλέγοντας προσεκτικά το υλικό της συζήτησης και χρησιμοποιώντας τεχνικές όπως αυτές που αναφέρθηκαν παραπάνω. Παρ' όλα αυτά, εμπρηστικά σχόλια ή απαντήσεις θα προκύψουν σε ορισμένες περιπτώσεις – κάποιες φορές αυτό μπορεί να είναι θετικό στοιχείο, ένα σημάδι αυθεντικού διαλόγου (καθώς οι συμμετέχοντες δεν δίνουν μόνο τις απαντήσεις που σκέφτονται ότι θέλει να ακούσει ο εμπυχωτής). Ωστόσο, υποθέτοντας ότι ο συμμετέχων δεν θέλει σκοπίμως να διαταράξει τον διάλογο,³ υπάρχουν αρκετές απλές τεχνικές, που μπορούν να χρησιμοποιηθούν για να επαναφέρουμε τη συζήτηση σε αγωνιστικό επίπεδο:

Επαναδιατύπωση με στόχο τον κλωνισμό της απόλυτης βεβαιότητας – Αντιστάθμιση

Συμμετέχων:

Αυτά είναι χαζομάρες – Δεν είναι έτσι τα πράγματα στην αληθινή ζωή.

Εμπυχωτής: Αντιστάθμιση μέσω της πιθανότητας

Εντάξει. Μπορεί λοιπόν να μην είναι αυτός ο μοναδικός τρόπος να δει κάποιος το ζήτημα. Μπορεί να υπάρχουν και άλλοι τρόποι να βλέπεις τα πράγματα.

Διατηρήστε τη συζήτηση προσανατολισμένη στο μέλλον

Συμμετέχων:

Παρελθοντικός χρόνος

Υπήρχε μόνο μια χούφτα οικογένειες στην πόλη. Όλοι γνωρίζονταν μεταξύ τους. Ο καθένας γνώριζε τους γονείς και τους παππούδες όλων και όταν είχες μια δουλειά, ήξερες ότι ήταν για πάντα.

Εμπυχωτής: Μεταφορά του ζητήματος σε μέλλοντα χρόνο

Πώς μπορούμε λοιπόν να δημιουργήσουμε αυτή την αίσθηση κοινότητας τώρα; Δεν υπάρχουν πια δουλειές που μπορούμε να έχουμε για μια ζωή. Αλλά τι θα μπορούσε να γίνει για να φέρει κοντά τους ανθρώπους που μοιράζονται κοινά συμφέροντα;

3 Είναι πέρα από τον σκοπό της παρούσας συζήτησης να εξετάσει περιπτώσεις εσκεμμένες, προμελετημένες αναστάτωσης.

Χρησιμοποιήστε κατάλληλα τον ευφημισμό	
Συμμετέχων: Είμαστε ήδη πάρα πολλοί! Δεν χωράνε άλλοι.	Εμψυχωτής: Αποδοχή/επικύρωση Να μια πρόταση. Αναδιατυπώνει ως ευφημισμό Θα πρέπει να αναλογιστούμε τον παράγοντα «πόροι». Ανοίγει το ζήτημα στην υπόλοιπη ομάδα αναζητώντας δυνατότητα σύνδεσης Ποιος άλλος συμφωνεί ότι πρέπει να αναλογιστούμε τρόπους ώστε να φτιαχτούν κατάλληλα επίπεδα υποδομών και υποστήριξης;
Συμμετέχων: Φυσικά, το οικονομικό μοντέλο έχει αλλάξει και μερικοί άνθρωποι δυστυχώς θα απογοητευτούν.	Εμψυχωτής: Επαναδιατυπώνει με στόχο την απλούστευση 'Αρα, τα πράγματα έχουν αλλάξει στον τρόπο με τον οποίο ο δήμος χρηματοδοτείται και... Επεξηγεί τον ευφημισμό Με το «θα απογοητευτούν» εννοούμε ανθρώπους που δεν θα έχουν χρήματα ούτε να φάνε;
Αποπροσωποποίηση του θέματος – Προσωποποίηση του ατόμου	
Συμμετέχων 1: 'Εχω ζήσει εδώ όλη μου τη ζωή και τώρα δεν αναγνωρίζω ούτε ένα πρόσωπο στον δρόμο... Συμμετέχων 2: (με απορριπτικό ύφος) Γιατί λοιπόν να μην προσπαθήσεις να μιλήσεις στους ανθρώπους... Συμμετέχων 1: ...ούτε καταλαβαίνω λέξη... δεν είμαι εγώ εχθρικός.	Εμψυχωτής: Θετική διακοπή -Τώρα εδώ υπάρχει κάτι ... 'Όχι, μισό λεπτό –ας το συζητήσουμε όλοι μαζί. Μετατροπή του ζητήματος σε κάτι αναγνωρίσιμο από όλους Κάτι για το οποίο δεν έχουμε μιλήσει ακόμα είναι η επικοινωνία. Τοποθέτηση του αντικείμενου στην ομάδα ως κάτι που μπορεί να διερευνηθεί Πώς μπορούμε να διερευνήσουμε τρόπους με τους οποίους οι άνθρωποι μπορούν να γνωρίσουν ο ένας τον άλλον, ούτως ώστε να αποφεύγουμε παρεξηγήσεις ή το αίσθημα της απομόνωσης;

Αξίζει να σημειώσουμε ότι κάθε τεχνική επιχειρεί να διαχωρίσει το υπό διερεύνηση θέμα από τον συμμετέχοντα ως πρόσωπο, μετατρέποντάς το σε αυτό που ο Freire θα αποκαλούσε ένα «αναγνωρίσιμο αντικείμενο» (1972). Η διασφάλιση ότι ο εμψυχωτής βρίσκεται στο επίκεντρο του διαλόγου είναι πολύ σημαντική για την επίτευξη αυτού του στόχου. Μόλις ο συμμετέχων παράγει το εμπερηστικό σχόλιο-δήλωση, ο εμψυχωτής, μεταφορικά, το παίρνει, το αναδιαμορφώνει σε αντικείμενο και το κρατάει στο κέντρο του δωματίου με στόχο την αγωνιστική διερεύνησή του. Τέλος, πρέπει να θυμόμαστε ότι

ο στόχος μας δεν είναι να οδηγηθούμε κατ' ανάγκην σε συναίνεση επί του θέματος –θα είναι σπουδαίο αν συμβεί–, αλλά, πιο ρεαλιστικά, στην εδραίωση μιας αιτιολογημένης και τεκμηριωμένης αντίθεσης, που αποτελεί από μόνη της ένα σημαντικό βήμα.

Brendon, σε ευχαριστούμε πολύ που μοιράστηκες μαζί μας την πολύτιμη εμπειρία σου με τέτοια οξυδέρκεια σε αυτή τη συνέντευξη που αποτελεί κατά κάποιο τρόπο ένα μάθημα για τους αναγνώστες μας! Έχεις κάποιο τελευταίο σχόλιο ή μήνυμα να απευθύνεις στους εμπυχωτές θεατρικών εργαστηρίων που θα δοκιμάσουν κάποια από τα στοιχεία τα οποία μας πρόσφερες;

Νομίζω είναι πολύ σημαντικό να αναγνωρίσουμε ότι αυτός ο τρόπος δουλειάς μπορεί να αποδειχτεί δύσκολος στην εφαρμογή του. Οι τεχνικές που συνόψισα εδώ δεν μπορούν να θεωρηθούν ως συνταγή, την οποία, αν ακολουθήσουμε κατά γράμμα, θα μας δώσει το τέλει αποτέλεσμα. Κάθε εργαστήριο, κάθε συνάντηση θα είναι διαφορετικά, κι αυτό που κάποια φορά λειτουργεί μπορεί να μη λειτουργεί την επόμενη. Το σημείο-κλειδί είναι να μην απογοητεύεται κανείς όταν τα πράγματα δεν πάνε σύμφωνα με το σχέδιο, αλλά να μαθαίνουμε από κάθε συμπλοκή. Πραγματικά πιστεύω ότι υπάρχει ένα εσωτερικό κίνητρο για δημοκρατικό διάλογο στους περισσότερους ανθρώπους και η δουλειά μας είναι να ενθαρρύνουμε –με την κυριολεκτική έννοια να «δώσουμε θάρρος»– στους συμμετέχοντες, ώστε να βρουν τον δρόμο τους σε έναν τέτοιο τρόπο ομιλίας. Δεν έχουμε τη δυνατότητα να παράσχουμε ένα «μαγικό χάπι» μεταμόρφωσης, αλλά μπορούμε να χρησιμοποιήσουμε μια «πυξίδα», ώστε να προσπαθήσουμε να βρούμε τον καλύτερο δρόμο για το πού θέλουμε να πάμε.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Burns, B. (2018). «Η δυναμική της διαφωνίας: συντονίζοντας μια συζήτηση στην εποχή του λαϊκισμού». *Εκπαίδευση & Θέατρο*, (19), 124-131.

Freire, P. (1985). *The Politics of Education: Culture, Power and Liberation*, South Hadley, Mass: Bergan & Garvey.

Freire, P. (1972). *Pedagogy of the oppressed*. New York: Harder and Harder.

Mouffe, C. (2005). *On the Political*. London: Routledge.